

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
ЛАБОРАТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ МАЛИХ ГРУП ТА МІЖГРУПОВИХ
ВІДНОСИН**

ПСИХОЛОГІЯ МІЖГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

ПРОГРАМА

спецкурсу для слухачів інститутів післядипломної
педагогічної освіти та інших форм підвищення кваліфікації

Київ – 2023

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол №09/23 від 29 червня 2023 року)

Розробники:

Чорна Лідія Георгіївна, канд. психол. н., ст. н. с., завідувачка лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин

Горностай Павло Петрович, д. психол. н., гол. н. с. лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин

Яремчук Оксана Василівна, д. психол. н., доц., ст. н. с. лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин

Вус Віктор Іларіонович, канд. психол. н., доц., ст. н. с. лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин

Коробанова Ольга Леонідівна, канд. психол. н., ст. н. с. лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин

Плетка Ольга Тарасівна, канд. психол. н., ст. н. с. лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин

За загальною редакцією Плетки О. Т., Чорної Л. Г.

Рецензенти:

Довгань Н. О., доктор психологічних наук, завідувачка лабораторії психології політико-правових відносин;

Дзюбко Л. В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України;

Максимов М. В., доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології і соціальних технологій ПНЗ «Європейський університет».

Психологія міжгрупової взаємодії : Програма спецкурсу для слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти та інших форм підвищення кваліфікації / Л. Чорна, П. Горностай, О. Яремчук, В. Вус, О. Коробанова, О. Плетка; за заг. ред. О. Плетки, Л. Чорної; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Київ, 2023. – 35 с.

ISBN

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2023

© Чорна Л. Г., Горностай П. П., Яремчук О. В., Вус В. І.,

Коробанова О. Л., Плетка О. Т., 2023

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна програма підготовлена як окремий навчально-практичний спецкурс для викладання на курсах різних форм підвищення кваліфікації для психологів та працівників соціальної сфери, які працюють з групами та мають досвід психологічних інтервенцій у міжгрупову взаємодію. Матеріали навчальної програми розроблено з урахуванням сучасних теоретичних напрацювань та практичних надбань співробітників лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин ІСПП НАПН України, з опертям на актуальні напрацювання широкого кола фахівців з соціальної та кризової психології.

Програма відображає зв'язок тематики з основними і профільними дисциплінами: загальною, соціальною, політичною, кризовою та віковою психологією, психологічним консультуванням та психологією психосоціальної підтримки. Програма передбачає міждисциплінарний зв'язок з основами реабілітаційного профілю навчання: основи вищої нервової діяльності людини, реабілітація, надання первинної домедичної та психологічної допомоги.

Курс спрямований на формування цілісного бачення механізмів міжгрупової взаємодії для можливості впливу на перебіг травматичних подій в умовах війни та повоєнного часу. За таких умов сприйняття Іншого трансформується та набуває травматичного характеру, що обумовлює розвиток групових стереотипів та упереджень, які, у свою чергу, потребують пильної уваги зі сторони фахівців в умовах війни. Відновлення держави у повоєнний час можливо за умови усвідомленого ставлення до проблем міжгрупової взаємодії як усередині держави, так і поза межами України.

Мета навчального курсу – надати слухачам узагальненого і систематизованого знання про особливості міжгрупової взаємодії та її особливості в мирний час, під час війни та повоєнний період, а також між групами різного типу: малими, середніми та великими, реальними та уявними.

Курс передбачає опанування загальних понять і концептів міжгрупової взаємодії, розуміння її історичних і територіальних вимірів, зокрема впливу колективних травм на групову ідентичність, встановлення довірливих або конфліктних міжгрупових відносин та меж взаємодії. Курс також спрямований на ознайомлення з системою психосоціальної підтримки вразливих категорій населення, а також огляд сучасних принципів надання соціально-психологічної допомоги для відновлення та гармонізації міжгрупових відносин у повоєнний час.

Програма побудована таким чином, щоб забезпечити оптимальне засвоєння теоретичного та практичного навчального матеріалу. У програмі передбачено використання інтерактивних форм роботи та стимулювання пошукової активності здобувачів освіти.

Завдання навчального курсу:

1. Викласти теоретичні засади психології міжгрупової взаємодії.
2. Розкрити механізми міжгрупової взаємодії.
3. Сформувати розуміння динаміки міжгрупових відносин.
4. Окреслити особливості міжгрупової взаємодії в умовах війни, зокрема, вимушеної міграції, поляризації та міжгрупових конфліктів, геноциду та стигматизації.
5. Розширити уявлення про історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії.
6. Розвинути здатність до використання практичного досвіду при роботі з групами, що постраждали внаслідок війни.
7. Висвітлити особливості психологічних інтервенцій у повоєнний час при роботі з групами.

За підсумками навчання слухачі курсу повинні **знати**:

1. Основні поняття міжгрупової взаємодії.
2. Особливості міжгрупової взаємодії в умовах війни.
3. Структуру міжгрупової взаємодії.
4. Механізми міжгрупової взаємодії.
5. Динаміку міжгрупової взаємодії.
6. Ризики та виклики міжгрупової взаємодії під час війни та в повоєнний час.
7. Поняття історичних та територіальних вимірів міжгрупової взаємодії.
8. Теорію колективних травм.
9. Поняття історичного досвіду.
10. Особливості вияву групових стереотипів та упереджень в умовах війни.
11. Специфіку міграційних процесів у період війни.
12. Особливості психосоціальної підтримки.
13. Умови збереження психічного здоров'я під час міжгрупових конфліктів.
14. Методики гармонізації міжгрупової взаємодії.

За підсумками навчання слухачі курсу повинні **вміти**:

- застосовувати отримані знання в практиці професійної діяльності;
- розумітися на динамічних процесах міжгрупової взаємодії та конструктивно впливати на їхній перебіг;
- складати програми психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу з опорою на групові процеси;
- застосовувати методи дії при роботі з колективною травмою війни та історичними травмами;
- використовувати у своїй практиці арттерапевтичні методи роботи з групами, що постраждали внаслідок війни;
- здійснювати першу психологічну допомогу у разі потреби та організовувати її опанування членами малих груп;
- планувати та організовувати у громаді, як великій групі, заходи щодо збереження психічного здоров'я;
- визначати алгоритми роботи з мігрантами під час війни;

- будувати плани подальших пошукових досліджень з проблематики міжгрупової взаємодії у воєнний та повоєнний час.

Компетентності, що формуються (за описом Національної рамки кваліфікацій (НРК), згідно із Законом України «Про освіту»):

Загальні:

- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- Здатність працювати в команді.
- Навички міжособової взаємодії.
- Навички здійснення безпечної діяльності.
- Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- Здатність проведення теоретичного аналізу досліджень на відповідному рівні.
- Формування системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного кругозору.
- Здатність розробляти та управляти проєктами.

Фахові:

- Здатність аналізувати та оцінювати теоретичні та практичні психологічні проблеми, що стосуються міжгрупової взаємодії, з критичною інтеграцією сучасних концепцій соціальної психології, результатів вітчизняних та зарубіжних емпіричних досліджень та передової практики.
- Здатність самостійно обирати або професійно розробляти та етично застосовувати оптимальні методи та програми психологічного втручання для розв'язання питань міжгрупової взаємодії та для її розвитку.
- Вміння кваліфіковано здійснювати психосоціальне втручання з метою профілактики конфліктів та розвитку міжгрупової взаємодії;
- Здатність проявляти психологічну стійкість у складних та екстремальних умовах міжгрупової взаємодії, застосовувати методи емоційної та когнітивної регуляції для оптимізації власної діяльності та психологічного стану;
- Здатність слідувати етичним і правовим нормам у професійній діяльності;
- Готовність до застосування набутих знань і умінь у сфері своєї професійної діяльності.

Місце в схемі підвищення кваліфікації психологів, соціальних педагогів, аспірантів з цих спеціальностей. Курс пов'язаний із навчальними заходами, що здійснюються Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України, за напрямками «соціальна психологія», «психологія надзвичайних ситуацій», «психологія малих груп та міжгрупових відносин», «практична психологія», «психологічне групове консультування», «перша психологічна допомога», «психосоціальна підтримка». Загальний обсяг курсу

– 70 годин (2,3 кредити ЄКТС), з яких 32 годин відводиться на лекційні заняття, 16 годин – на семінарські заняття, 8 годин – на практичну роботу, 12 годин – на самостійну роботу, 2 години – на сертифікацію (залік).

Система контролю та оцінки. Протягом вивчення дисципліни оцінюються доповіді та відповіді слухачів на семінарських та практичних заняттях. За результатами навчання видається сертифікат про підвищення кваліфікації визначеного зразка.

Цільова аудиторія. Психологи, соціальні педагоги, фахівці соціальної сфери та закладів освіти та всі бажаючі, що зацікавлені у набутті знань та навичок по роботі з групами в умовах війни та повоєнного часу з урахуванням особливостей міжгрупової взаємодії.

Методичне забезпечення спецкурсу

- методичний посібник;
- робоча навчальна програма.

Навчальна програма «Психологія міжгрупової взаємодії» складається з таких **структурних елементів**: пояснювальна записка, структура навчальної дисципліни (тематичний план лекційних, семінарських, практичних занять та тем для самостійного опрацювання), список використаної та рекомендованої літератури.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Програми складається з теоретичної і практичної складових навчання слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти та інших форм підвищення кваліфікації психологів, соціальних педагогів, фахівців у сфері освіти.

Теоретична складова Програми орієнтована на висвітлення проблематики міжгрупової взаємодії в умовах війни та повоєнного часу з урахування історичних та територіальних вимірів такої взаємодії, а також організації соціально-психологічного супроводу вразливих груп населення.

Практична складова орієнтована на забезпечення слухачів інструментарієм психологічних інтервенцій в умовах роботи з групами у воєнний та повоєнний час. Практичні завдання виконуються слухачами під час практичних занять, передбачених навчально-тематичним планом Програми.

Самостійна робота містить завдання, спрямовані на поглиблення теоретичних знань за тематикою Програми та передбачає використання отриманих знань у практичній діяльності.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ мод	Теми модулів	Лекції	Семінари/практичні заняття	Сам робота	залік	Загалом годин
1	Психологія міжгрупової взаємодії: загальні питання	8	4	4	-	16
2	Історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії	8	4/2	2	-	16
3	Міжгрупова взаємодія в умовах війни	8	4/4	2	-	18
4	Гармонізація міжгрупових відносин у повоєнний час	8	4/2	4	-	18
5	Підсумкова сертифікація	-	-	-	2	2
Всього годин		32	16/8	12	2	70

ТЕМАТИКА КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ МІЖГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ»

Модуль	Лекції	Семінарські	Практичні
1. Психологія міжгрупової взаємодії: загальні питання	1. Взаємодія між соціальними групами: змагання та кооперація (Чорна Л. Г.) 2. Структура міжгрупової взаємодії (Чорна Л. Г.) 3. Психологічні механізми та динаміка міжгрупової взаємодії (Чорна Л. Г.) 4. Основні ризики та виклики міжгрупової взаємодії (Чорна Л. Г.)	1. Особливості взаємодії між соціальними групами (Чорна Л. Г.) 2. Етика міжгрупової взаємодії (Чорна Л. Г.)	-
2. Історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії	5. Поняття історичних і територіальних вимірів взаємодії (Чорна Л. Г.) 6. Історичний досвід у міжгруповій взаємодії (Яремчук О. В.) 7. Колективні травми у міжгруповій взаємодії (П. П. Горностай) 8. Територіальна ідентичність як чинник міжгрупової взаємодії (Плетка О. Т.)	3. Міфодрама історичного досвіду у міжгруповій взаємодії (Яремчук О. В.) 4. Принципи та механізми розвитку колективної травматизації (П. П. Горностай)	1. Арттерапевтичні методи в практичній роботі з територіальною ідентичністю (Плетка О. Т.)
Модуль	Лекції	Семінарські	Практичні
3. Міжгрупова взаємодія в умовах війни	9. Групові стереотипи та упередження, війна та геноцид (Чорна Л. Г.) 10. Міграція, викликана війною, та міжгрупова взаємодія (Коробанова О. Л.) 11. Соціально-психологічне благополуччя, психічне здоров'я та міжгрупова взаємодія в умовах війни (Вус В. І.) 12. Специфіка та технології психосоціальної підтримки під час війни (Плетка О. Т.)	5. Дискусія «Російсько-українська війна як міжгрупова взаємодія» (Чорна Л. Г.) 6. Конфлікти, війни та соціально-психологічний добробут (Вус В. І.)	2. Ресурс групи в психосоціальній підтримці під час війни (Плетка О. Т.) 3. Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу (Плетка О. Т.)

4. Гармонізація міжгрупових відносин у повоєнний час	13. Конфлікт у міжгруповій взаємодії (Коробанова О. Л.) 14. Використання методів дії в розв'язанні міжгрупових конфліктів (П. П. Горностай) 15. Здоров'язберігаюче середовище в громадах (Вус В. І.) 16. Соціально-психологічний супровід учасників освітнього процесу в складних умовах міжгрупової взаємодії (Плетка О. Т.)	7. Міжгрупова взаємодія в громадах у забезпеченні соціально-психологічного благополуччя (Вус В. І.) 8. Здоров'я-орієнтоване освітнє середовище: як його створити в закладі освіти (Вус В. І.)	4. Розв'язання міжгрупових конфліктів методами дії (П. П. Горностай)
---	---	---	---

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Модуль 1.

Психологія міжгрупової взаємодії: загальні питання

Лекція 1. Взаємодія між соціальними групами: змагання та кооперація

Питання:

1. Соціальні групи: якими вони бувають.
2. Міжгрупова та внутрішньогрупова взаємодії: як вони пов'язані
3. Соціально-психологічний простір міжгрупової взаємодії: де ж саме вона відбувається.
4. Види взаємодії: від конкуренції до кооперації.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть види соціальних груп.
2. Міжгрупова взаємодія – це.. (продовжити).
3. Наведіть відомі вам приклади міжгрупової взаємодії.

Література: 24, 27, 32, 34, 39, 122

Лекція 2. Структура міжгрупової взаємодії

Питання:

1. Компоненти міжгрупової взаємодії: з чого вона складається.
2. Відображення структури внутрішньо-групової взаємодії у міжгруповій.
3. Як групові очікування обумовлюють стратегії та сценарії міжгрупової взаємодії.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть компоненти міжгрупової взаємодії.
2. Які саме компоненти внутрішньо-групової взаємодії змістовно відповідають компонентам міжгрупової взаємодії?
3. Чому міжгрупова взаємодія є продовженням внутрішньогрупової?

Література: 24, 32, 39

Лекція 3. Психологічні механізми та динаміка міжгрупової взаємодії

Питання:

1. Механізми міжгрупової взаємодії: що насправді відбувається.
2. «Свій-чужий»: як самовизначитися.
3. Ієрархія механізмів міжгрупової взаємодії.
4. Аутгрупові настановлення: об'єктивація чи суб'єктивація.
5. Динаміка міжгрупової взаємодії: ідентифікаційні процеси, конфлікти, розмежування, диференціація, порозуміння та баланс інтересів.
6. Побудова довірчих стосунків у міжгруповій взаємодії.

Питання для самоконтролю:

1. Які Ви знаєте механізми міжгрупової взаємодії?
2. Що таке об'єктивізація у міжгруповій взаємодії?
3. Охарактеризуйте динаміку міжгрупової взаємодії. Яким чином відбувається розвиток та стагнація міжгрупової взаємодії?

Література: 27, 29, 32, 34, 39, 43, 44, 106, 110, 115

Лекція 4. Основні ризики та виклики міжгрупової взаємодії**Питання:**

1. Асиметрія сприйняття інгрупи та аутгрупи: до чого це призводить.
2. Від невеликих переваг до великих загроз: гордість, нарцисизм та егоїзм соціальних груп.
3. Ризики міжгрупової взаємодії: кому ж приписати відповідальність та на кого покласти вину.
4. Виклики міжгрупової взаємодії: комунікація, обмін ресурсами та розвиток.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте особливості сприймання інгрупи та аутгрупи.
2. Як пов'язані, на вашу думку, груповий егоїзм та стигматизація?
3. Наведіть приклади міжгрупової взаємодії, які можна було б охарактеризувати як ризики її негативного розвитку та виклики розвитку гармонійних відносин.

Література: 4, 9, 27, 29, 32, 33, 34, 39, 43, 72, 74, 76, 79, 81, 83, 100, 105, 116

Модуль 2.**Історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії****Лекція 5. Поняття історичних і територіальних вимірів взаємодії****Питання:**

1. Час і простір як характеристики соціальної взаємодії: об'єктивний і суб'єктивний виміри.
2. Історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії: визначення та соціальні презентації.
3. Як трансформується міжгрупова взаємодія в історичному та територіальному вимірах.

Питання для самоконтролю:

1. Виміри у соціальній взаємодії. Інтерпретуйте поняття.
2. Що таке соціальні презентації міжгрупової взаємодії?
3. Поясніть історичні зміни та територіальні відмінності в процесах міжгрупової взаємодії.

Література: 4, 6, 12, 19, 20, 27, 32, 34, 72, 73, 75, 85, 90, 96, 98, 101, 102, 108, 110, 111, 112, 117

Лекція 6. Історичний досвід у міжгруповій взаємодії

Питання:

1. Що таке історичний досвід?
2. Особливості формування історичного досвіду в умовах війни.
3. Історична пам'ять як неусвідомлюваний історичний досвід.
4. Історичні пам'яті: узгодженість чи конфліктність взаємодії.

Питання для самоконтролю:

1. Історичний досвід – це ... (продовжити).
2. Історична пам'ять – складова життєвого досвіду людини та ідентичності групи. Інтерпретуйте поняття.
3. Від чого залежить узгодження конфліктних позицій носіїв історичної пам'яті ?

Література: 2, 7, 10, 32, 33, 34, 36

Лекція 7. Колективні травми у міжгруповій взаємодії

Питання:

1. Що таке колективна травма.
2. Особливості колективної травми війни.
3. Як розвивається колективна травма.
4. Від чого залежить тяжкість колективної травматизації

Питання для самоконтролю:

1. Які історичні травми пережили українці?
2. Як розвивається та проявляється колективна травматизація?

Література: 7, 8, 10, 11, 32, 33, 34, 62, 107

Лекція 8. Територіальна ідентичність як чинник міжгрупової взаємодії

Питання:

1. Територіальна ідентичність як складова ідентичності особистості.
2. Види територіальної ідентичності.
3. Територіальна ідентичність як чинник міжгрупової взаємодії.
4. Особливості взаємодії під час війни: територіальність як аргумент.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення територіальної ідентичності.
2. Охарактеризуйте поняття «свій-чужий».
3. Чи змінилося визначення взаємодії «свій-чужий» за час війни для українців?

Література: 1, 10, 28, 32, 47

Модуль 3.

Міжгрупова взаємодія в умовах війни

Лекція 9. Групові стереотипи та упередження, війна та геноцид

Питання:

1. Стереотипи та упередження: комфортність інтерпретації поведінки інших та спокуси легкого способу підняття самооцінки.
2. Від словесних упереджень до практик дискримінації: як це відбувається.
3. Групові тривога та відчуття загроз. Види загроз групі.
4. Війна як вияв екстремальних міжгрупових відносин.
5. Соціальна група у змаганні за ресурси та власну оціночну вищість засобами війни.
6. Геноцид: фізичне, моральне, культурне, психологічне та інші форми знищення однієї групи іншою.

Питання для самоконтролю:

1. Як нам допомагають взаємодіяти групові стереотипи?
2. Наведіть приклади відомих вам практик дискримінації у міжгруповій взаємодії?
3. Яким чином соціальні групи компенсують тривоги та відчуття загроз власній ідентичності?
4. Чи можна вважати війну намаганням соціальної групи розв'язати свої внутрішні проблеми? Обґрунтуйте відповідь.

Література: 4, 27, 32, 21, 42, 87, 88, 123, 124

Лекція 10. Міграція, викликана війною, та міжгрупова взаємодія

Питання:

1. Інгрупи та аутгрупи мігрантів. Взаємодія мігрантів з мешканцями країни, яка приймає.
2. Переживання психотравми переїзду та стресу адаптації мігрантами. Засоби долання.
3. Психологія дому, туга за Батьківщиною, переживання ностальгії.
4. Внутрішня міграція. Соціально-психологічна адаптація. Взаємодія зі спільнотою, яка приймає.

Питання для самоконтролю:

1. Опишіть типові моделі внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії мігрантів.
2. Опишіть особливості проживання травми мігрантом.
3. Наведіть приклади територіальних вимірів міжгрупової взаємодії внутрішніх мігрантів.

Література: 17, 26, 38, 41, 46, 77, 80, 99, 103, 104, 113, 118, 121, 126

Лекція 11. Соціально-психологічне благополуччя, психічне здоров'я та міжгрупова взаємодія в умовах війни

Питання:

1. Соціально-психологічне благополуччя та психічне здоров'я: соціально-економічні показники, гендерні відмінності та вікова специфіка.
2. Упередження та стереотипи міжгрупової взаємодії в детермінації соціально-психологічного благополуччя та психічного здоров'я людини.
3. Міжгрупові та соціальні конфлікти, війна та геноцид: короткотривалі та довготривалі впливи на соціально-психологічне благополуччя та психічне здоров'я.

Питання для самоконтролю:

1. Яким чином соціальне середовище визначає особливості переживання людиною соціально-психологічного благополуччя та психічного здоров'я?
2. У чому різниця, а в чому подібність соціального та міжгрупового конфлікту?
3. Як міжгрупові/соціальні конфлікти визначають семантичний контент понять «соціально-психологічне благополуччя» та «психічне здоров'я»?

Література: 32, 46, 92

Лекція 12. Специфіка та технології психосоціальної підтримки під час війни

Питання:

1. Психосоціальна підтримка як технологія надання допомоги в умовах війни та повоєнний час.
2. Особливості застосування технології психосоціальної підтримки внутрішньопереміщених осіб.
3. Надання першої психологічної допомоги учасникам освітнього процесу.
4. Технологія роботи з родинами військових.
5. Надання підтримки ветеранам та демобілізованим.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте специфіку психосоціальної підтримки під час війни.
2. Наведіть приклади подій, які є потенційно травмівними для різних груп населення.
3. Як надається перша психологічна допомога в травмівних ситуаціях?
4. Вразливі групи населення під час війни: охарактеризуйте особливості технологій надання підтримки.

Література: 3, 9, 15, 16, 22, 25, 48, 52, 55,
56, 58, 59, 60, 67, 68, 71, 78, 82, 93

Модуль 4.

Гармонізація міжгрупових відносин у повоєнний час

Лекція 13. Конфлікт у міжгруповій взаємодії

Питання:

1. Класичні теорії конфліктної міжгрупової взаємодії.
2. Причини міжгрупових конфліктів і непорозумінь, алгоритми додання.
3. Міжгрупові вибачення як шлях розв'язання конфліктів.
4. Встановлення міжгрупового контакту як передумова безконфліктної взаємодії.

Питання для самоконтролю:

1. Перерахуйте основні причини міжгрупових конфліктів та непорозумінь.
2. Міжгрупове вибачення – поясніть поняття.
3. Встановлення контакту у міжгруповій взаємодії: перелічіть передумови, етапи, чинники успішності та обмеження гармонізації відносин.

Література: 14, 18, 24, 45, 57, 86, 88, 89, 94, 95, 109, 114, 120

Лекція 14. Використання методів дії в розв'язанні міжгрупових конфліктів

Питання:

1. Реалізація принципу переживання в роботі з патогенними почуттями.
2. Що таке окультурювання травми і для чого воно потрібно.
3. Особливості методів дії.
4. Соціодрама як ефективний засіб додання міжгрупових конфліктів.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть відомі вам види методів дії.
2. Наведіть конкретні приклади окультурювання травми засобами мистецтва, зокрема – драматичного.
3. Виділіть спільні риси та відмінності психодрами та соціодрами.

Література: 5, 13, 32, 35, 37, 40, 63, 91, 119, 125

Лекція 15. Здоров'язберігаюче середовище в громадах

Питання:

1. Здоров'язберігаюче середовище: визначення поняття.
2. Роль громади у створенні здоров'язберігаючого середовища.
3. Психосоціальні заходи в громаді, спрямовані на психологічне благополуччя та психічне здоров'я.

Питання для самоконтролю:

1. Чим визначається ефективність впливу психосоціальних заходів на психічне благополуччя та психологічне благополуччя її членів на рівні громади?

Література: 32.

Лекція 16. Соціально-психологічний супровід учасників освітнього процесу в складних умовах міжгрупової взаємодії

Питання:

1. Складні умови міжгрупової взаємодії в повоєнний час.
2. Гармонізації взаємодії учасників освітнього процесу: соціально-психологічний супровід.
3. Долання складнощів взаємодії в закладах освіти в повоєнний період: програма підготовки психологів та соціальних педагогів.

Питання для самоконтролю:

1. Які групи є учасниками освітнього процесу? Яка їхня роль в гармонізації міжгрупової взаємодії в закладі освіти?
2. В чому специфіка підготовки психологів для роботи в складних умовах взаємодії учасників освітнього процесу?

Література: 23, 24, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 60, 61, 64, 65, 66, 84, 97

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Модуль 1.

Психологія міжгрупової взаємодії: загальні питання

Семінарське заняття 1. Особливості взаємодії між соціальними групами

Питання:

1. Завдання міжгрупової взаємодії: чого намагаються досягти групи.
2. Наодинці та в групі: мотиви перебування соціального індивіда в групі. Вплив мотивів на міжгрупову взаємодію.
3. Стратегії та сценарії міжгрупової взаємодії: свідомі та несвідомі компоненти.

Підготовчі питання:

1. Пригадайте ситуації вашої повсякденної взаємодії та визначте ті з них, де виявляється феноменологія міжгрупової взаємодії. Опишіть ці ситуації.
2. Пригадайте всі відомі вам види взаємодії між групами. Наведіть ці види взаємодії у певній послідовності та обґрунтуйте динаміку розвитку міжгрупової взаємодії у цій послідовності.

Семінарське заняття 2. Етика міжгрупової взаємодії

Питання:

1. Дискусії в навчальній групі на тему: Етика міжгрупової взаємодії: як втриматися від спокуси підняти власну самооцінку за рахунок представників аутгрупи та перекласти на неї відповідальність за негаразди інгрупи.

Підготовче питання:

1. Підготуйтеся до дискусії на тему: Етика міжгрупової взаємодії: як втриматися від спокуси підняти власну самооцінку за рахунок представників аутгрупи та перекласти на неї відповідальність за негаразди інгрупи.

Модуль 2.

Історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії

Семінарське заняття 3. Міфодрама історичного досвіду в міжгруповій взаємодії

Питання:

1. Історичні міфи – наведіть конкретні приклади.

2. Які механізми здійснення спільного вчинку етнокультурної міфотворчості?
3. Які психологічні принципи міжгрупової взаємодії покладено в основу зцілення від негативних наслідків історичних травм ?

Семінарське заняття 4. Принципи та механізми розвитку колективної травматизації

Питання:

1. Колективні травми, їх види і конкретні приклади.
2. Які механізми перебігу колективної травми?
3. Які принципи покладені в основу визначення тяжкості колективної травми? Проаналізуйте кожний із них.

Підготовчі питання:

1. Опишіть найбільш значущі чинники інформаційного зараження під час інформаційного травмування.
2. Які чинники тяжкості проявляються в окремих випадках конкретних колективних травм?

Модуль 3.

Міжгрупова взаємодія в умовах війни

Семінарське заняття 5. Російсько-українська війна як міжгрупова взаємодія. Дискусія

Питання для обговорення: Псевдоміф «руський мір» у підготовці війни. Заперечення групових цінностей та розмивання символічних меж національно-територіальної ідентичності українців, формування квазі-нової ідентичності в мешканців окупованих територій – мішені інформаційно-психологічних операцій у ході війни. «Хороші росіяни»: для кого? Сенси, які розуміються росіянами та українцями в понятті «хороший росіянин». Символічні виміри територіальних меж взаємодії між українцями та росіянами. Міжгрупова взаємодія в українському та російському суспільствах під час війни. Війна ідентичностей, атрибуції вини та відповідальності, розмежування та поляризація, посилення соціальної категоризації. Інформаційні ворожі атаки на соціальні зв'язки між українцями. Соціальна мобільність груп, розбудова соціального капіталу, волонтерство. Національно-територіальна ідентичність і морально-психологічний стан українців. Колективна вина групи-агресора. Чи можливе прощення? Чи можливий діалог з росіянами після війни?

Підготовчі питання:

1. Підготуйтеся до дискусії на тему: «Російсько-українська війна як міжгрупова взаємодія». Визначте модератора дискусії в навчальній групі. Визначте коло актуальних питань психології російсько-української війни.

Зверніться до історичних прикладів визнання колективних провин у війні, актів їхньої компенсації та викорінення ідеології нерівності в міжгруповій взаємодії.

Семінарське заняття 6. Конфлікти, війни та соціально-психологічний добробут

Питання:

1. Вплив конфліктів та форс-мажорних обставин на міжгрупову взаємодію.
2. Війна та психічне здоров'я: чинники напруженості взаємодії.
3. Атрибуції відповідальності та вини в міжгруповій комунікації під час війни.
4. Стигматизація в умовах війни.
5. Соціально-психологічна допомога в складних соціальних ситуаціях як засіб долання комунікативних бар'єрів міжгрупової взаємодії.

Підготовчі питання:

1. Проаналізуйте стан власного психічного здоров'я та опишіть його вплив на Вашу взаємодію з представниками інших соціальних груп (за статтю, віком, професією, соціальним станом, місцем перебування тощо).
2. Поміркуйте над питанням взаємодії суспільства та хворих на психопатологію. Яким чином війна примусила по-новому поглянути на це питання?
3. Обґрунтуйте роль міжгрупової комунікації в збереженні соціально-психологічного добробуту.

Модуль 4.

Гармонізація міжгрупових відносин у повоєнний час

Семінарське заняття 7. Міжгрупова взаємодія в громадах у забезпеченні соціально-психологічного благополуччя

Питання:

1. Соціально-психологічне благополуччя громади.
2. Заходи з гармонізації міжгрупової взаємодії в громадах.
3. Ідентичність громади та її виразна помітність у забезпеченні соціально-психологічного благополуччя її членів.

Підготовчі питання:

1. Як формується ідентичність членів громади та яким чином це впливає на відчуття ними психологічного добробуту?

2. Які механізми міжгрупової взаємодії задіяні в формуванні ідентичності громади?
3. Наведіть показники соціально-психологічного добробуту громади. Які заходи на рівні громади позитивно вплинуть на ці показники? Яким чином позначиться на них гармонізація міжгрупової взаємодії в соціальному середовищі громади?

Семінарське заняття 8. Здоров'я-орієнтоване освітнє середовище: як його створити в закладі освіти

1. Створення здоров'я-орієнтованого освітнього середовища - спільна мета учасників освітнього процесу.
2. Здоров'я-орієнтоване освітнє середовища в доланні травм війни.

Підготовчі питання:

1. Розробіть невелике соціально-психологічне обґрунтування проєкту зі створення здоров'я-орієнтованого освітнього середовища в закладі освіти.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Модуль 2. Історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії

Практичне заняття 1. Арттерапевтичні методи в практичній роботі з територіальною ідентичністю

Питання:

1. Арттерапевтичні методики вияву особливостей територіальної ідентичності.
2. Методика «Психологічний простір взаємодії» (Плетка О.).
3. Рефлексія групового досвіду міжгрупової взаємодії під час війни.

Модуль 3. Міжгрупова взаємодія в умовах війни

Практичне заняття 2. Ресурс групи в психосоціальній підтримці під час війни

Питання:

1. Техніки стабілізації психологічних станів членів групи та фасилітація інгрупової та аутгрупової взаємодії.
2. Перспективи відновлення після травм війни: вправи на посттравматичне зростання.

Практичне заняття 3. Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу

Питання:

1. Принципи безпеки та захисту при наданні першої психологічної допомоги.
2. Безпечне інгрупове середовище як умова надання психологічної експрес-допомоги.
3. Групова сензитивність до емоційних станів членів групи. Опанування членами групи навичками розпізнавання експресивних та депресивних станів.
4. Алгоритм дії при наданні першої психологічної допомоги.
5. Групова підтримка учасників освітнього процесу в наданні психологічної допомоги.
6. Командна робота в екстремальних умовах взаємодії в освітньому середовищі.

Модуль 4.

Гармонізація міжгрупових відносин у повоєнний час

Практичне заняття 4. Розв’язання міжгрупових конфліктів методами дії
Питання:

1. Робота з переживаннями в повсякденному і професійному спілкуванні та в міжгруповій взаємодії.
2. Основні техніки методів дії та їх застосування.
3. Суспільно-політичні та культурно-історичні теми, які можна ефективно опрацьовувати методом соціодрами.
4. Наведіть конкретні приклади окультурювання травми засобами мистецтва, зокрема – драматичного.
5. Виділіть спільні риси та відмінності психодрами та соціодрами.

ТЕМАТИКА САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Модуль 1. Психологія міжгрупової взаємодії: загальні питання

Тема: Взаємодія між соціальними групами: змагання та кооперація

1. Чи можливо тест поведінки особистості в конфліктній ситуації (Thomas-Kilmann conflict MODE instrument, 1974) адаптувати до визначення особливостей групової взаємодії? Обґрунтуйте свою відповідь.

Тема: Структура міжгрупової взаємодії

1. Чим вирізняється стратегія міжгрупової взаємодії від її сценарію?

Тема: Психологічні механізми та динаміка міжгрупової взаємодії

1. «Нульова» ідентичність членів групи: до чого це призводить?
2. Ізоляція та депривація групи: в чому різниця?

Тема: Основні ризики та виклики міжгрупової взаємодії

Дайте відповідь на запитання, опишіть наведені групові процеси та явища:

1. Системна вразливість у міжгруповій взаємодії: у чому суть феномену?

Модуль 2. Історичні і територіальні виміри міжгрупової взаємодії

Тема: Поняття історичних і територіальних вимірів взаємодії

1. Колективна пам'ять групи.

Тема: Колективні травми у міжгруповій взаємодії

1. Проаналізуйте: які ознаки колективної травми війни ви спостерігали на собі.

Тема: Територіальна ідентичність як чинник міжгрупової взаємодії

1. Напишіть слова та вирази, які на Вашу думку асоціюються з поняттям «моя земля». Складіть психологічне есе на тему «Моя земля».

Модуль 3. Міжгрупова взаємодія в умовах війни

Тема: Групові стереотипи та упередження, війна та геноцид

1. Нездорова динаміка групи та групові захисні механізми: до чого тут війна?

Тема: Конфлікти, війни та соціально-психологічний добробут

1. Опишіть/розробіть модель розвитку соціально-психологічного благополуччя у родинах внутрішньо переміщених осіб.

Тема: Специфіка та технології психосоціальної підтримки під час війни

1. Використовуючи знання та навички, отримані на практичному занятті, опануйте методи першої психологічної допомоги в освітньому середовищі за рекомендаціями МОН України.

Модуль 4. Гармонізація міжгрупових відносин у повоєнний час

Тема: Спільний вчинок творення ціннісно-смислового континууму консолідації української політичної нації

1. Знайдіть приклади сприйняття історії як усвідомлення цінностей і творчого розкриття смислу подій для майбутнього.

Тема: Конфлікт у міжгруповій взаємодії

1. Напишіть есе на тему «Дослідження конфліктної ситуації міжгрупової взаємодії» [у якій проявились непорозуміння, протистояння, ворожість].

Тема: Використання методів дії в розв'язанні міжгрупових конфліктів

1. Знайдіть приклади, коли театральна дія допомагала вам впоратись з травмівним чи конфліктним досвідом.

Тема: Здоров'язберігаюче середовище в громадах

1. Опишіть модель ефективної комунікації у системі «людина-родина-громада» в процесах переживання людиною соціально-психологічного благополуччя.

Тема: Соціально-психологічний супровід учасників освітнього процесу в складних умовах міжгрупової взаємодії

1. Складіть психологічну програму протидії булінгу, як наслідку ворожих інформаційних атак на українську ідентичність учасників освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Андерсон, Б. (2001). Уявлені спільноти. К.: Критика.
2. Бевзенко, Л. (2016). Цивілізаційний вибір України : парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
3. Богданов, С., Залеська, О. (2018). Психосоціальна підтримка в кризовій ситуації : метод. посібник для педагогічних працівників. К. : Пульсари.
4. Васютинський, В. (2018). Семантична структура уявлень студентів про історичні провини Українців. *Проблеми політичної психології*, 21(1), 43-53. <https://doi.org/10.33120/porp-Vol21-Year2018-4>.
5. Вебер, Г. (Сост.) (2007). Практика семейной расстановки: Системные решения по Берту Хеллингеру. М. : Ин-т Консультирования и системных решений.
6. Вольфовська, Т. О. (2012). Дослідження історичної пам'яті: концептуальні засади. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави*. Вип. 13, 3-12.
7. Горностай, П. (2021). Колективна травма як складна соціальна ситуація: системно-понятійний аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 48(51).
8. Горностай, П. П. (2022). Подолання колективних травм у контексті інтеграції України в європейський культурно-історичний простір. *Проблеми політичної психології. Тематичний спецвипуск з питань євроінтеграції*, 11(25), 38–55.
9. Горностай, П. П. (Ред.), Чорна, Л. Г., Коробанова, О. Л., Плетка, О. Т., Циганенко, Г. В. (2020). *Оптимізація групової взаємодії в малих групах*. Кропивницький : Імекс-ЛТД.
10. Горностай, П. П., Чорна, Л. Г. (ред.) (2022). *Міжгрупова взаємодія в умовах війни: ідентичності, картини світу, додання травми: мат-ли кругл. столу*. Київ: Талком. <http://gorn.kiev.ua/group/Intergroup-Interaction-in-War-Tim>
11. Горностай, П. (2023). *Психологія колективних травм: монографія*. (в друці).
12. Дідук, І. А. (2014). Історична метафора як когнітивний механізм структурування політичної картини світу. *Проблеми політичної психології*, 1(15), 136-145.
13. Карп, М., Холмс, П., Таувон, К. Б. (ред.) (2013). *Руководство по психодраме*. Киев: Изд. П. Горностай.
14. Кисельова, Т., Надо, Дж. (2022). Оцінювання фасилітативного діалогу: підходи, рамки та виклики. К.: Координатор проектів ОБСЄ в Україні.

15. Кісарчук, З. Г. (ред.), Омельченко, Я. М., Біла, І. М., Лазос, Г. П. (2015). *Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки: методичний посібник*. –К. : Логос.
16. Кісарчук, З. Г. (ред.), Омельченко, Я. М., Лазос, Г. П., Литвиненко, Л. І., Царенко, Л. Г. (2015). *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник*. К. : Логос.
17. Коробка, Л. М., Васютинський, В. О., Вінков, В. Ю. та ін., (2019). *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації*. Кропивницький, ІМЕКС-ЛТД.
18. Кухарук, О. Ю. (2021). Протиставлення «Ми» – «Вони» в міжгруповій взаємодії: тлумачення, загрози, можливості прогнозування соціальної поведінки. *Проблеми політичної психології*, 10(24), 174 – 184.
19. Лазаренко, В. (2019). Картографуючи переселення: Потенціал використання психогеографічних методів для вивчення соціально-психологічного змісту вимушеного переселення. *Проблеми політичної психології*, 22(1), 49-63. <https://doi.org/10.33120/porp-Vol22-Year2019-28>
20. Лактіонов, О. М. (2006). До питання про реконструкцію та передачу історичного досвіду. *Вісник ХНУ. Серія Психологія*, 718, 58-63.
21. Лемкін, Р. (2020). *Радянський геноцид в Україні*. К. : Markobook.
22. Наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання» (2016). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16>
23. Оніщенко, Н. В. (2014). *Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти*. Харків: Право.
24. Орбан-Лембрик, Л. Е. (2006). Соціальна психологія : у 2 кн. Кн. 2: *Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія*. – К.: Либідь.
25. Плетка, О. (2022). Психосоціальна підтримка дітей, що пережили страхіття війни. Метод. посібник. – К.: Центр реадaptaції ветеранів «ЯРМІЗ».
26. Слюсаревський, М. М., Блинова, О. Є. (2018). *Психологія міграції*. К. : Талком.
27. Слюсаревський, М. М. (ред.), Горноста́й, П. П., Татенко, В. О., Титаренко, Т. М., Хазратова, Н. В. та ін. (2018). *Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти*. Київ : Талком.
28. Соціологічне дослідження громадянської ідентичності українців (2021). URL: <https://dtg.gov.ua/storage/83/30377/презентація-до-№-18367.pdf>
29. Стародубська, М. (2023). Національна забава українців. Чому ми так любимо смачно посваритися. Чому українцям важко домовлятися. Електронний ресурс. Режим доступу: https://nv.ua/ukr/opinion_author/mariya-starodubska.html
30. Тімченко, О. В. (2007). *Екстремальна психологія: Підручник*. К.: ТОВ "Август Трейд".

31. Тімченко, О. В. (2010). *Кризова психологія*: Навчальний посібник. Х.: НУЦЗУ.
32. Чорна, Л. Г. (ред.). П. П. Горностай, О. В. Яремчук, В. І. Вус, О. Л. Коробанова, О. Т. Плетка (2023). *Психологія міжгрупової взаємодії у вимірах війни та миру: навчально-методичний посібник*. К.: Інститут соціальної та політичної психології.
33. Чорна, Л. Г. (Ред.), Горностай П. П., Вус, В. І., Коробанова, О. Л., Плетка, О. Т. (2021). *Групові ресурси подолання наслідків негативних соціальних явищ: практичний посібник*. Кропивницький: Імекс-ЛТД. ISBN 978-966-189-609-2
34. Чорна, Л. Г. (Ред.), Горностай, П. П., Яремчук, О. В., Вус, В. І., Коробанова, О. Л., Плетка, О. Т. (2021). *Проблемна взаємодія в групах: феноменологія, чинники, профілактика*. Кропивницький : Імекс-ЛТД. ISBN 978-966-189-606-1
35. Шутценбергер, А. А. (2005). *Синдром предков. Трансгенераційні зв'язи, семейні тайни, синдром годовщини, передача травм и практическое использование геносоциограммы*. М.: Изд-во Института Психотерапии.
36. Яремчук, О. В. (2018). Наукова школа історичної психології І. Г. Білявського: історія та перспективи подальших досліджень // *Педагогіка і психологія. Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4 (101), 72–81.
37. Яремчук, О. В. (2020). Етнокультурна міфотворчість як основа творення образу позитивного спільного майбутнього в українських реаліях. У *Історія в нас і ми в історії: психологія історичної пам'яті: Мат-ли Четвертого кругл. столу з міжнародною участю, 29 жовтня 2020 р.* (Кієв: Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, 102-110).
38. Andronic, A. M. T., Constantin, T. (2022). Migrant Acculturation: A Multidimensional Review. *Journal of Identity and Migration Studies*. 16, 2, 2 -23.
39. Hogg, M. A. & Gaffney, A. M. (2018). Group processes and intergroup relations. In John T. Wixted (Ed.), *The Stevens' handbook of experimental psychology and cognitive neuroscience*. Volume 3: Developmental and social psychology. New York: John Wiley & Sons, Inc. doi: 10.1002/9781119170174.epcn414
40. Kellermann, P. F. (2007). *Sociodrama and Collective Trauma*. London: Jessica Kingsley, 2007.
41. Korobanova, O., Schulzhenko, N. (2022). Psychology of home and Ukrainian migrants' socio-psychological adaptation abroad. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 50(53). [https://doi.org/10.33120/ssspj.vi50\(53\).604](https://doi.org/10.33120/ssspj.vi50(53).604)
42. Starodubska, M. (2023). Excessive Brotherly Love? -'Fraternity' of Russians and Ukrainians as a Russian Propaganda Narrative. *Connections The Quarterly Journal*. QJ 21. 47-66. 10.11610/Connections.21.3.33.

43. Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223, 96–102.

44. Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149–177.

45. Tajfel, H., Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.). *The social psychology of intergroup relations*, 33-37. Monterey, CA: Brooks/Cole. Retrived from: <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/tajfel-turner-1979-compressed.pdf>

46. Vus, V. I. (2014). *The psychology of human migratory behavior*. Lambert Academic Publishing . ISBN- 978-3-659-62413-1

Додаткова:

47. Вознесенська, О. Л., Сидоркіна, М. Ю. (2016). *Арттерапія у подоланні психічної травми: практ. посіб.* К.: Золоті ворота.

48. Герман, Д. (2015). *Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насилля – від знущань в сім'ї до політичного терору*. Львів: Вид-во Старого Лева.

49. Гірник, А. М., Чорнобровкіна, В. А. (укл.) (2017). *Перша психологічна допомога: посібник для тренера*. К.: Пульсари.

50. Гридковець, Л. (ред.) (2018). *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навч. посібник. Том 3*. Київ.

51. Гусак, Н. (ред.), Чорнобровкіна, В., Чорнобровкін, В., Максименко, А., Богданов, С., Бойко, О. (2017). *Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс : навч.-метод. посіб.* К. : НаУКМА.

52. Зливков, В. Л., Лукомська, С. О., Федан, О. В. (2016). *Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях*. Київ : Педагогічна думка.

53. Ільницька, Т. (2016). Перша психологічна допомога для всіх. *Нейронews*, 10 (84), 12-13. Режим доступу: <https://neuronews.com.ua/ua/issue-article-1808/Persha-psihologichna-dopomoga-dlya-vsih#gsc.tab=0>

54. Кадом, Л. (уклад.) (2017). *Перша психологічна допомога : Посібник для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України*. Київ.

55. Карамушка, Л., Полівко, Л., Вісіч, О. (2023). *Психологічний супровід незламних: метод. рекомендації по роботі з військовослужбовцями, які зазнали ампутації внаслідок бойових дій*. Київ – Львів: Видавець Кундельська В.

56. Керівництво МПК з психічного здоров'я та соціально-психологічної підтримки в умовах надзвичайної ситуації (2017). К.: Пульсари.

57. Кухарук, О. Ю. (2020). *Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп Українського студентства*. Автореф.

дис... канд. психол. наук. Київ. Retrived from: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/aref_Kukharuk.pdf

58. Кхасраві, З. (2016). Співвідношення понять «мігрант», «біженець», «переселенець», «внутрішньо переміщена особа». *Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного Університету. Сер: Юриспуденція*, 20, 77-80.

59. Мироненко, Г. В. (2015). Проживання нового нарративу як спосіб психологічної реабілітації у посттравматичній ситуації. *Київський науково-педагогічний вісник*, 6 (06), 71–76.

60. Мяленко, В. В. (2017). Психологічні стратегії адаптації сімей учасників АТО до умов і наслідків воєнного конфлікту в процесі опрацювання травматичного досвіду. *Проблеми політичної психології*, 5(19), 53-61.

61. Надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню внаслідок надзвичайної ситуації. Міжрегіональний центр швидкого реагування ДСНС України. Режим доступу: http://mns.romny.info/index.php?option=com_content&view=article&id=11:nadan-pnyadopomogy&catid=5:psychologichnadopomoga&Itemid=16

62. Наор, Я. (2005). Театр Холокоста. *Психодрама и современная психотерапия*, 4, 15–30.

63. Наор, Я., Готт, Х. (2011). Навстречу исцелению: Противостояние Холокосту через психодраму, социодраму и ритуалы. *Психодрама и современная психотерапия*, 1–2, 39–46.

64. Пам'ятка першої психологічної допомоги (2014). Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності міста Києва. Режим доступу: <http://maryna-burmaka.com.ua/lawyers/9/179.html>

65. Панок, В. Г., Ткачук, І. І. (2021). Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи). Київ : Ніка-Центр.

66. Перша психологічна допомога (2015). – Львів: Друкарські куншти. <http://surl.li/imdgw>

67. Плетка, О., Чаплинская, Ю. (2017). Интенсивная работа с травмой: психотерапевтические методы: пособие. К.:Талком.

68. Прайтлер, Б. (2022). На їхньому боці. Львів: ВНТЛ-Класика.

69. Яремчук, О. В., Шусть, В. В., & Саєнко, В. М. (Ред.) (2020). *Історія в нас і ми в історії: психологія історичної пам'яті, Матеріали II і III круглих столів (8.11. 2018 р., 17.10. 2019 р.)*. Київ: ІСПП НАПН України.

70. Яремчук, О. В., & Саєнко, В. М. (Ред.) (2020). *Історія в нас і ми в історії: психологія історичної пам'яті, Мат-ли IV круглого столу (з міжнар. Уч.). Спецпроект "Психологія становлення політичних цінностей крізь призму історичної пам'яті" (29 жовтня 2020 р.)*. Київ: ІСПП НАПН України.

71. Almqvist, K., Brandell-Forsberg, M. (1997). Refugee children in Sweden: Post-traumatic stress disorder in Iranian preschool children exposed to organized violence. *Child abuse & neglect*. 21(4), 351-366.

72. Banfield, J. C., Ross, M., Blatz, C. W. (2014). Responding to historical injustices: Does group membership trump liberal-conservative ideology? *European Journal of Social Psychology*, 44, 30–42. <http://doi.org/10.1002/ejsp.1990>
73. Bonam, C. M., Nair Das, V., Coleman, B. R., & Salter, P. (2019). Ignoring history, denying racism: Mounting evidence for the Marley hypothesis and epistemologies of ignorance. *Social Psychological and Personality Science*, 10, 257–265. <http://doi.org/10.1177/1948550617751583>
74. Brewer, M. (1999). The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate? *Journal of Social Issues*. 55. 429 - 444. <http://doi.org/10.1111/0022-4537.00126>.
75. Burns, M. D., Granz E. L. (2021). Past injustice and present prejudice: Reducing racial bias and increasing sympathy by framing historical racism as recent. *Groups Processes and Intergroup Relations*. doi.org/10.1177/13684302211005852
76. Cadsby, B. & Du, N. & Song, F. (2016). In-group favoritism and moral decision-making. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 128. <http://doi.org/10.1016/j.jebo.2016.05.008>.
77. Carlsson, J. M., Sonne, C. K. (2018). Mental Health, Pre-migratory Trauma and Post-migratory Stressors Among Adult Refugees. *Mental Health of Refugees and Conflict-Affected Populations: Theory, Research and Clinical Practice*. Springer.
78. Charlson, F., Van Ommeren, M., Flaxman, F., Cornett, J., Whiteford, H., Saxena, S. (2019). New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*. 394 (10194): 240-248. doi: 10.1016/S0140-6736 (19)30934-1
79. Chorna, L., Gleitze, J., & Gorman, R. (2022). Systemic vulnerability of schoolteachers: a scoping review to compare the systemic pressures faced by teachers in countries with and without a totalitarian past. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 49(52). [https://doi.org/10.33120/ssspj.vi49\(52\).258](https://doi.org/10.33120/ssspj.vi49(52).258)
80. Cormos, V. C. (2022). The Processes of Adaptation, Assimilation and Integration in the Country of Migration: A Psychosocial Perspective on Place Identity Changes. *Sustainability*, 14,10296. <https://doi.org/10.3390/su141610296>
81. Davies, K., Tropp, L. R., Aron, A., Pettigrew, T. F., Wright, S. C. (2011). Cross-group friendships and intergroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 15, 332–351. <https://doi.org/10.1177/1088868311411103>
82. Dlouhy, M. (2014). Mental health policy in Eastern Europe: a comparative analysis of seven mental health systems. *BMC Health Serv Res*. Jan 27;14:42. doi: 10.1186/1472-6963- 14-42. PMID: 24467832.
83. Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2010). Intergroup bias. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (5th ed., Vol. 2, pp. 1084–1121). Hoboken, NJ: Wiley.
84. Dyregrov A., Yule W. A review of PTSD in children. *Child and Adolescent Mental Health*. 2006. Vol. 11(4). P.176-184.

85. Fiedler, S. & Hellmann, M. & Dorrough, A. & Glöckner, A. (2018). Cross-national in-group favoritism in prosocial behavior: Evidence from Latin and North America. *Judgment and Decision Making*, 13, 42-60.
86. Folmer, C.P.R., Wildschut, T., Haesevoets, T., De keersmaecker, J., Van Assche, J., Van Lange, P.A.M. (2021). Repairing trust between individuals and groups: The effectiveness of apologies in interpersonal and intergroup contexts. *International Review of Social Psychology*, 34(1), Article 14.
87. Freud, S. (1933). Why war? *Standard Edition*, Vol. 22, 195–216. London: Hogarth.
88. Giner-Sorolla, R., Petrovic, N., Čehajić-Clancy, S., Zaiser, E., (2022). Intergroup apologies from both sides: Perceptions of goals and satisfaction in two European contexts. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 28(4), 510–520. <https://doi.org/10.1037/pac0000619>
89. Halabi, S., Nadler, A., Dovidio, J.F. (2013). Positive responses to intergroup assistance: The roles of apology and trust. *Group Processes & Intergroup Relations*, 16(4), 395–411. <https://doi.org/10.1177/1368430212453863>
90. Hamley, L. & Houkamau, C. & Osborne, D. & Barlow, F. & Sibley, C. (2019). Ingroup Love or Outgroup Hate (or Both)? Mapping Distinct Bias Profiles in the Population. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 46. <https://doi.org/10.1177/0146167219845919>.
91. Hester, L. (2015). Invisible Suffering: Practitioner Reflections on Peacebuilding Programs with Youth Exposed to Traumatic Stressors in Intergroup Conflict. Electronic Theses and Dissertations. 1030. <https://digitalcommons.du.edu/etd/1030>
92. Hinshaw, S. P. (2007). The mark of shame: Stigma of mental illness and an agenda for change. New York: Oxford University Press.
93. Hodges, M., Godbout, N., Briere, J., Lanktree, C., Gilbert, A., Kletzka, N. T. (2013). Cumulative trauma and symptom complexity in children: A path analysis. *Child abuse & neglect*, 37(11), 891-898.
94. Hogg, M. A. (2015). Constructive leadership across groups: How leaders can combat prejudice and conflict between subgroups. *Advances in Group Processes*, 32, Emerald Group publishing Limited, 177–207.
95. Hogg, M. A., Abrams, D. (1988). Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes . New York: Routledge.
96. Jetten, J., Wohl, M. J. A. (2012). The past as a determinant of the present: Historical continuity, collective angst, and opposition to immigration. *European Journal of Social Psychology*, 42(4), 442–450. doi: 10.1002/ejsp.865
97. Karam E. G., Fayyad J. A., Farhat C., Pluess M., Haddad Y. C., Tabet C. C., ... Kessler R. C. (2019). Role of childhood adversities and environmental sensitivity in the development of post-traumatic stress disorder in war-exposed Syrian refugee children and adolescents. *The British Journal of Psychiatry*. Vol. 214(6), 354-360.

98. Kitchin, R. (Ed.) (2013a). *Mapping Worlds: International Perspectives on Social and Cultural Geographies*. London, New York, Routledge, Taylor & Francis Group.
99. Kuo, B. C. H. (2014). Coping, acculturation, and psychological adaptation among migrants: A theoretical and empirical review and synthesis of the literature. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, 2 (1): 16 – 33. <https://doi.org/10.1080/21642850.2013.843459>
100. Lemmer, G. & Wagner, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2079>.
101. Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230. <https://doi.org/10.1016/J.JENVP.2010.10.001>
102. Liu, J. H., Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 537–556.
103. Lusiena, de, M. S., Hoersting, R. C., Modesto J. G. (2020). The sociocultural and psychological adaptation of Syrian refugees in Brasil. *Psico, Porto Alegre*, 51, n. 3. 1 – 12.
104. Lutterbach, S., Beelmann, A. (2021). How Refugees' Stereotypes Toward Host Society Members Predict Acculturation Orientations: The Role of Perceived Discrimination. *Stereotypes and Intercultural Relations: Interdisciplinary Integration, New Approaches, and New Contexts*. Lausanne: Frontiers Media SA. 99 – 116. <https://doi.org/10.3389/978-2-88971-353-0>
105. McLamore, Q. J., Adelman, L., Leidner, B. (2019). Challenging traditional narratives of intractable conflict: Focusing on both sides' suffering decreases ingroup glorification among Jewish Israelis and Americans. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45(12), 1702–1716. doi: 10.1177/0146167219841638
106. Moghaddam, F. & Stringer, P. (1986). Trivial and Important Criteria for Social Categorization in the Minimal Group Paradigm. *Journal of Social Psychology*, 126, 345-354. <https://doi.org/10.1080/00224545.1986.9713595>.
107. Moreno, J. L. (1953). *Who shall survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama*. Beacon, New York: Beacon House Inc.
108. Nelson, J. C., Adams, G., Satler, P. S. (2013). The Marley hypothesis: Denial of racism reflects ignorance of history. *Psychological Science*, 24, 213–218. <http://doi.org/10.1177/0956797612451466>
109. Nunney, S.J., Manstead, A.S.R. (2021). Step by step: Testing the staircase model of intergroup apologies. *European Journal of Social Psychology*, 51(3), 538–550. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2758>

110. Otten, S. (2016). The Minimal Group Paradigm and its maximal impact in research on social categorization. *Current Opinion in Psychology*. 11. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.06.010>.
111. Pantazi, M., Gkinopoulos, T., Witkowska, M., Klein, O., Bilewicz, M. (2020). “*Historia est magistra vitae*”? The impact of historical victimhood on current conspiracy beliefs. *Groups Processes and Intergroup Relations*, <https://doi.org/10.1177/1368430220968898>
112. Peetz, J., Gunn, G. R., Wilson, A. E. (2010). Crimes of the past: Defensive temporal distancing in the face of past in-group wrongdoing. *Personality and Social Psychological Bulletin*, 36, 598–611. <http://doi.org/10.1177/0146167210364850>
113. Pekin, H. (1986). Measures to Facilitate the Reintegration Returning Migrants into their Countries of Origin. *Int. Migr.* 24 (1), 163-178.
114. Prentice, D. A., & Miller, D. T. (Eds.). (1999). Cultural divides: Understanding and overcoming group conflict. New York: Russell Sage.
115. Reimer, N. K., Becker, J. C., Benz, A., Christ, O., Dhont, K., Klocke, U., Neji, S., Rychlowska, M., Schmid, K., Hewstone, M. (2017). Intergroup contact and social change: Implications of negative and positive contact for collective action in advantaged and disadvantaged groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43, 121–136. <https://doi.org/10.1177/0146167216676478>
116. Rotella, K. N., Richeson, J. A. (2013). Motivated to “forget”: The effects of in-group wrongdoing on memory and collective guilt. *Social Psychological and Personality Science*, 4, 730–737. <https://doi.org/10.1177/1948550613482986>
117. Sahdra, B., Ross, M. (2007). Group identification and historical memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 384–395.
118. Sangalang, C.C., Becerra, D., Mitchell, F.M., Lechuga-Pena S., Lopez, K., Kim, I. (2019). Trauma, Post-Migration Stress, and Mental Health: A Comparative Analysis of Refugees and Immigrants in the United States. *Journal of Immigrant and Minority Health*. 21(5), 909-919. <https://doi.org/10.1007/s10903-018-0826-2> .
119. Schmelzle, B., Fischer, M. (eds.) (2009). Peacebuilding at a Crossroads? Dilemmas and Paths for Another Generation. Berghof Handbook Dialogue Series No. 7, Berlin: Berghof Foundation.
120. Sherif, M. (1967). Group conflict and cooperation: Their social psychology. London: Routledge & Kegan Paul.
121. Suko, I. P., Holter, M., Stolz, E., Greimel, E. R., Freidl, W. (2022). Acculturation, Adaptation, and Health among Croatian Migrants in Austria and Ireland: A Cross-Sectional Study. *Journal Environ Res Public Health*. 19 (24). <https://doi.org/10.3390/ijerph192416960>
122. Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1974). *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument (TKI)*. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t02326-000>

123. Volkan, V. D. (2021). Trauma, prejudice, large-group identity and psychoanalysis. *Am J Psychoanal* 81, 137-154. <https://doi.org/10.1057/s11231-021-09285-z>
124. Volkan, V. D. (2022). A Look at Albert Einstein's Question "Why War?" with a Focus on Large-Group Psychology. *International Journal of Psychoanalysis*, 103:455-466.
125. Wiener, R., Adderley, D., Kirk, K. (Eds.) (2011). *Sociodrama in a Changing World: An anthology of international developments*. Raleigh, NC: www.lulu.com.
126. Yoshihama, M. (2002). Battered women's coping strategies and psychological distress: Differences by immigrant status. *American Journal of Community Psychology*, 30, 429–452. <https://doi.org/10.1023/A:1015393204820>

Навчальне видання

*Чорна Лідія Георгіївна
Горностай Павло Петрович
Яремчук Оксана Василівна
Вус Віктор Іларіонович
Коробанова Ольга Леонідівна
Плетка Ольга Тарасівна*

ПСИХОЛОГІЯ МІЖГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

ПРОГРАМА

спецкурсу для магістрів та аспірантів закладів вищої освіти психологічного та педагогічного профілів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти та інших форм підвищення кваліфікації

Літературне редагування *Т. А. Кузьменко*
Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15
E-mail: info@ispp.org.ua
Сайт: <https://ispp.org.ua>

Підписано до друку 25. 12.2023 р. Гарнітура Times New Roman.

Авт. Арк. 1,5